

SÖZƏ QİYMƏT VERMƏYİ BACARMAYANLARA LAZIM OLMAYAN SÖZLƏRİN GÖZƏ GÖRÜNMƏYƏN FƏLSƏFƏSİ

Xankişi Məmmədov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

kankishimamedov_53@mail.ru

Riyad Rüstəmli

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

riyadrustamli@yahoo.com

***Açar sözlər:** el deyimləri, tərif, təam, kəlam, göylər şairi, göylər adamı*

Bu araşdırmada bəzi el deyimlərinin doğru və yanlış, məlum və ya qeyri məlum variantları araşdırılır, bir çox sözlərin, o cümlədən "kəlam" sözü, "Kəlam" elmi, "alim", "tərif", "nöqtə" və başqa sözlərin tərfi verilməklə, onların görünməyən üzlərindən söhbət açılır. Kainatla bağlı fikirlər daha çox diqqəti cəlb edir. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğətində ərəb sözü olan "kainat" var olan şeylərin hamısı, aləm kimi, "aləm" sözü isə kainat, "dünya", "yer kürəsi" kimi izah edilir. Beləliklə, bir daha təsdiq olunur ki, bəzən çoxlarının eyni şey kimi düşündükləri "dünya" ilə "kainat" məfhumları bir-birindən tamamilə fərqli anlayışlardır, başqa sözlə, kainata dünyanın, dünyaya kainatın, kainata isə aləmin sinonimi kimi baxmaq olmaz. Araşdırmada "sinonim" sözünün də ümumiləşdirilmiş tərfi, "göylər şairi", "göylər adamı" məfhumlarının açması aydın şəkildə izah edilir. Nəticə etibarilə bu tədqiqatda milli-mənəvi köklərimizi və mentalitetimizi özündə əks etdirən və bir çox atalar sözləri və məsəllərin müasir düşüncə prizmasından nə qədər maraqlı və düşündürücü olduğunu şahidi oluruq. Bu isə o deməkdir ki, dünya mövzusu hər zaman olduğu kimi, bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır və tədqiqata ehtiyacı var. Ümumiyyətlə, hər bir deyilən sözün gözə görünməyən fəlsəfəsi haqqında fikir söyləmək və araşdırmaq fikrimizcə maraqlıdır.

НЕВИДИМАЯ ФИЛОСОФИЯ НЕНУЖНЫХ СЛОВ ДЛЯ ТЕХ, КТО НЕ СПОСОБЕН ЦЕНИТЬ СЛОВО

Ханкиши Мамедов

Рияд Рустамли

***Ключевые слова:** поговорка, определение, еда, изречение, поэт небес, человек небес.*

В данном исследовании рассматриваются истинные и ложные, известные и неизвестные варианты некоторых народных поговорок, обсуждаются их скрытые стороны, дается определение многим словам, в том числе слову "калам", науке "Калам", "ученый", "определение", "точка" и другим словам. Идеи о вселенной привлекали все большее внимание. В словаре арабских и персидских слов, используемых в классической азербайджанской литературе, арабское слово "кайнат" трактуется как все существующее, как "вселенная", а слово "мир" - как "вселенная", "мир", "земля". Таким образом, еще раз подтверждается, что понятия «мир» и «вселенная», которые многие порой считают одним и тем же понятием, они являются совершенно разными понятиями. Иными словами, вселенную нельзя рассматривать как синоним мира, мир - вселенной, а вселенную - мира. В исследовании также четко объясняется обобщенное определение слова "синоним" и трактовка понятий "небесный поэт" и "небесный человек". В итоге, в данном исследовании мы видим, насколько интересны и заставляют задуматься многие пословицы и поговорки с точки зрения современного мышления, отражающего наши национально-духовные корни и менталитет. А это значит, что тема мира, как всегда, остается актуальной и сегодня и требует исследования. В общем, нам интересно размышлять и исследовать невидимую философию, скрывающуюся за каждым словом.

THE INVISIBLE PHILOSOPHY OF UNNECESSARY WORDS FOR THOSE WHO ARE INCAPABLE OF APPRECIATING THE WORD

**Khankishi Memmedov
Riyad Rustamli**

Keywords: proverb, definition, food, saying, poet of heaven, man of heaven.

This study examines the true and false, known and unknown variants of some folk sayings, discusses their hidden sides, and defines many words, including the word "kalam", science "Kalam", "scientist", "definition", "point" and other words. Ideas about the universe attracted increasing attention. In the dictionary of Arabic and Persian words used in classical Azerbaijani literature, the Arabic word "kainat" is interpreted as everything existing, as "universe", and the word "world" is interpreted as "universe", "world", "earth". Thus, it is once again confirmed that the concepts of "world" and "universe", which many people sometimes consider to be the

same concept, they are completely different concepts. In other words, the universe cannot be considered synonymous with the world, the world with the universe, and the universe with the world. The study also clearly explains the generalized definition of the word "synonym" and the treatment of the concepts of "heavenly poet" and "heavenly man". As a result, in this study we see how interesting and thought-provoking many proverbs and sayings are from the point of view of modern thinking, reflecting our national-spiritual roots and mentality. And this means that the theme of peace, as always, remains relevant today and requires research. In general, it is interesting for us to ponder and explore the invisible philosophy behind every word.

Aysberqin görünməyən üzü kimi fəlsəfənin də görünməyən üzü çoxdur. Əslində hər şeyin görünən, məlum olan və görünməyən, məlum olmayan üzləri var. Görünəni çoxları görməyi bacarır. Görünməyeni isə hər kəs görə bilmir. Məsələn, hamı yazır ki, Azərbaycan ədəbiyyatında tək birçə ədəd dildönməz var, o da Aşıq Ələsgərdədi. X. Məmmədov isə yazır ki, hamının dedişi həmin şeir dildönməz yox, dildönəndir. Bu barədə X.Məmmədovun "New Models of Azerbaijani, Turkish and English Proverbs" [6, s.21-35] və "The 16th -17th Centuries "Oghuzname" and the Semantic Analysis of its Paremiological Units" [7, s.61-70] məqalələrində tanış olmaq olar. Hər adamın görə bilmədiyini görən adamlara filosof deyilir. Amma filosofların da görmədiyi, bilmədiyi o qədər məsələlər var ki, onları ayaqlarının altına yıxsan, başları ulduzlara dəyər. Belə bir el deyimiz də var: "Görünəndən görünməyən çoxdur". Açması budur ki, insanlar dünyanın sirlərini olsa-olsa on faizə qədər dərk edə bilir. Belə ki, gözlə görünməyənlər görünənlərdən qat-qat çoxdur, yaxud bilinənlər bilinməyənlərdən ölçüyəgəlməz dərəcədə azdır.

Mərhum Xudu Məmmədov yazırdı ki, dünya bildiyimizdən artıq bizim ola bilməz. Bu isə o deməkdir ki, insan dünyanı özünü dərk etdiyi qədər dərk edə bilər. Bu mənada fəlsəfənin elə əsas mahiyyəti heç kimin görə bilmədiyi, lakin görmək istədiyi, öyrənmək istədiyi suallara cavab verməkdir. El deyimlərinin mahiyyəti, ayrı-ayrı sözlərin mənası, etimologiyası, onların ifadə etdiyi anlayışların köklü və əlaqəli surətdə, həm də sistemli şəkildə öyrənilməsi isə əsas fəlsəfi problemlər sırasına aiddir. Bu yerdə Əbu Turxanın məşhur bir kəlamı yada düşür: Fəlsəfə qütbləri ortaq məxrəcə gətirmək sənətidir. İllərin sınağından çıxaraq bu günümüzdə qədər gəlib çatan atalar sözlərimizin hər biri sosioloji, psixoloji, dil, tarix və əxlaqi cəhətdən qiymətli olduğu kimi, həm də sirli-sehrli fəlsəfədir. Burada nələr yoxdur?

Bəzilərinə diqqət edək: kainat, din-islam, vətən-qurbət, xalq-millət, təbiət-ətraf mühit, flora-fauna, yemək-içmək, sərxoşluq, uşaq, cavan-qoca, canbədən, yuxu, həyat, bəxt, tale, ailə-məhəbbət, ev-eşik, gözəl-eybəcər, söz-kəlam, kamil-cahil və sair. Qeyd edək ki, bu mövzuları aid olan el deyimlərinin

əhatə dairəsi sərhədsiz, qapılarının, pəncərələrinin sayı isə çox olduğuna baxmayaraq, o bağa-bağçaya girmək çox çətinidir. Sahili olmayan bu bağa-baxçaya üz tutanda gərək elə addım atasan ki, yolun xətrinə dəyməyəsən, gərək özünü elə aparasan ki, sənin görə bilmədiyin, amma ətrafdakıların səni əlinin içi kimi görənlərin əhvalı pozulmasın, keyflərinə soğan doğranmasın. Gərək səni görənlərə elə salam verəsən ki, onlar da sənə salamını sevgi və hörmət ilə ala. Səbəbi çox sadədi: "Necə salam verərsən, elə də əleyk alarsan". Əgər onların taxta qapılarını ayağıyla döysən, bil ki, onlar da hökmən sənə dəmir qapını ayaqları ilə, özü də səndən də bərk döyəcəklər. Əbəs yerə atalarımız deməyiblər ki, "döymə taxta qapımı, döyərəm dəmir qapını". Odur ki, biz də qorxa-qorxa (ona görə belə deyirik ki, Allah bəndəsi ən azı üç şeydən qorxmalıdır: 1-ci Allahın xofundan, 2-ci Sözü xofundan və 3-cü ustadların xofundan) o bağa girmək istəyirik. Amma bir şeydən arxayın ki, xətrimizə heç kim dəyməyəcək. Axı biz neyləmişik ki, bizdən də kəsələr, inciylər. Bizim bircə günahımız var ki, o da doğrunu demək və yazmaqdır. Əslində biz bu yazını "söz bağının görünməyən qapısını ehtiyatla açmağın sirri" də adlandırırıq. Çünki, bu tədqiqat zər qədrini bilənlərə, yəni zərgərlərə aiddir. Yeri gəlmişkən, qızıl ustası mənasını anladan "zərgər" fars sözü, sözdəki "gər" şəkilçisi isə dilimizdəki "çi" şəkilçisi ilə eyni mənə daşıyır. Bu araşdırmada açarı dəqiq məlum olmayan bir çox atalar sözləri və el deyimlərinin əsl mahiyyəti araşdırılır, onların doğru və yanlış, məlum və ya qeyri məlum variantları müqayisə edilir, riyazi dillə desək, öyrənmək istədiyimizi ortaq məxrəcə gətirərək mükəmməl olan bir variant təklif edirik. Məqsədimiz isə odur ki, oxucular dünyanı xəyal etdikləri kimi deyil, olduğu kimi görsünlər.

Məişətdə çox tez-tez rast gəldiyimiz "Əvvəl təam, sonra kəlam" məsəli ilə başlamaq istəyirik. Bəri başdan qeyd edək ki, bu atalar sözünə demək olar ki, bütün atalar sözləri kitablarında və Oğuznamədə rast gəlirik. "Əvvəl təam, sonra kəlam" – el məsəlinin doğru variantı, yəni orijinalıdır. Bu deyimin el arasında işlənən yanlış variantını isə hamı bildiyindən, onun nə adını çəkirik, nə də ona vaxt ayırmağı məsləhət bilirik. Qeyd edək ki, bu məsəl digər dillərdə də mövcuddur. Məsələn, böyük rus folklorşünası Mixail Dalın məşhur atalar sözü kitabında bu deyim belədir: "Bez soli, bez xleba xudaya beseda". Digər rus folklorşünası A.İ.Sobolyevin lüğətində isə deyimin variantı belədir: "Bez obeda ne krasna beseda". Doğrudan da hər iki variantın hərfi tərcüməsindən aydın olur ki, duzsuz, çörəksiz şirin söhbət ola bilməz.

Yeri gəlmişkən, adı çəkilən atalar sözündəki "təam və ya taam" kəlməsi ərəb sözü olub, mənası "xörək, yemək, bişmiş" deməkdir. Məsələn, deyirik ki, "gedək təam edək", yəni "gedək yemək yeyək. Deyimdəki "kəlam" sözü də ərəb sözüdür, mənası "söz", "kəlmə", "ifadə"; "nitq", "danışq" deməkdir. Kəlam haqqında atalar sözümüz də var: "Kamil insan kəlamından bəlli olar". Yeri gəlmişkən, "Kəlam" elmi də var. Doğrudur, bəzən Kəlam elmini Fəlsəfə ilə

qarışdırırlar da var. Amma bunlar müəyyən məqamlarda bir-birinə oxşasalar da, bir-birindən xeyli fərqlənirlər. Bu fərqi görənlərə isə alim deyilir. "Alim" sözünün tərifini biz belə təklif edirik: İki tamamilə eyni və ya iki tamamilə oxşar şeylər arasında olan fərqi görən adamlara alim deyilir. Əslində bu tərifə X.Məmmədovun əlavə etdiyi digər fikirləri də nəzər alsaq, alimin tərifini belə vermək olar: İki tamamilə eyni şey arasında olan fərqi və ya iki tamamilə müxtəlif şeylər arasında olan oxşarlığı görən adamlara alim deyilir (X.M.). Bu barədə X.Məmmədovun yaxın zamanlarda işıq üzə görəcək "Fəlsəfənin fəlsəfəsi" kitabında tanış olmaq olar. Bu yerdə istərdik ki, "tərif"in də tərifin deyək ki, bəlkə bilməyənlər üçün maraqlı olar. Axı hər şeyin tərfi var. Tərfi tərfi: "Hər hansı bir adın və ya ifadənin mənasını izah edən təkliflərə tərfi deyilir". Yəqin ki, riyaziyyat fənnindən gələcəkdə dərslik və ya dərs vəsaiti yazan müəlliflər bunu nəzərə alarlar.

Deyəsən mətləbdən uzaqlaşmaq üzrəyik. Amma, güman edirik ki, bizi qınamayacaqsınız, çünki günah bizdə yox, günah sözdədi. Göründüyü kimi, söz sözü çəkir və bizi də mətləbdən uzaqlaşdırmağa çalışır. Amma biz də öz aramızdı, asanca yolunu unudunlardan, yolunu azanlardan deyilik ha... Odur ki, bu fikirlərimizə balaca bir nöqtə qoyub, bilavasitə mövzu ilə söhbətimizə körpü (qədim zamanlarda körpü tikənlərə və yol çəkənlərə mühəndis deyirdilər. Mühəndis sözü ilk dəfə XVI əsrdə Hollandiyada meydana gələn) salmaq istəyirik. Ona görə "balaca" ifadəsini işlədirik ki, nöqtənin də balacası və yekəsi olur. Amma çox adam bilmir ki, əslində "nöqtə" özü ölçü vahididir, özü də uzunluq ölçü vahidi. Bəs bir "nöqtə" nəyə bərabərdir? Bu barədə növbəti yazılarımızda. Çünki yağ ilə balı da bir-birinə qatıb yeyəndə adamın ürəyinə dəyir.

Qeyd edək ki, "Əvvəl təam, sonra kəlam" deyiminə formaca oxşayan məsələrimiz çoxdur. Məsələn, "Əvvəl salam, sonra kəlam", "Əvvəl təam, andan kəlam", "Əvvəl namaz, sonra niyaz" və s. Yeri gəlmişkən, ərəb sözü olan "Salam" – *Allahın Əsmai-Hüsnaından, yəni 99 gözəl adlarından biri olub, sülh və əmin-amanlıq mənasını bildirir. Bu yerdə bu el deyimi də yada düşür: "Salam kəlamdan irəlidir", başqa sözlə salam, salam verənə savab gətirər. Bəs nə qədər savab gətirər? Bu tamam başqa mövzudur. Amma bir iş var ki, bir salamin düz yetmiş savabı var, onun da altmış doqquzu verəndir.*

Araşdırmamızı kainatla bağlı düşüncələrimizlə davam etdiririk. Öncə "kainat nədir?" sualına cavab tapmağa çalışaq. Mənbələrdə bu suala müxtəlif cavablarla rastlaşırıq. Məsələn, *klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri* lüğətində ərəb sözü olan "kainat" "var olan şeylərin hamısı", "aləm" kimi, "aləm" sözü isə "kainat" [2, s. 14], "dünya", "yer kürəsi" kimi izah edilir. Buradan belə aydın olur ki, ənənəvi anlayışda maddi aləm, maddi obyektlərin, materianın keyfiyyətə müxtəlif formalarının bütün məcmusu elə kainatın özüdür. Bir az da konkretləşdirsək bu qənaətə gələrik ki, "kain" (varlıq)

və "at" cəm şəkilsindən ibarət olan "kainat" deyəndə, bütün yer kürəsini əhatə edən ətraf fəza nəzərdə tutulur. Kainatın ölçüsünün nə qədər olduğunu isə hələlik dəqiq hesablamaq mümkün deyil. Müasir elm kainatın ancaq bir neçə on milyardlarla işıq ili məsafəsindəki obyektləri qeyd edə bilər. Başqa sözlə kainat sonsuz böyük ölçüyə malikdir. Göydə görünən bütün səma cisimləri isə kainatın obyektləridir. Buraya günəş və günəş sisteminin cisimləri, yəni planetlər, onların peykləri, asteroidlər, kometlər, meteor cisimləri, eləcə də ulduzlar, dumanlıqlar, ulduz cisimləri, qalaktikalar və s. daxildir. Dünyaya isə belə tərif verilir: İmkanla gerçəklik arasında qərar tutan və nizamsız şəkildə nizamlı formalar səpələnən və müqayisəolunmaz möhtəşəmliyə, gözəlliyə və rəngarəngliyə malik olan sistemə dünya deyilir. Deməli, dünya deyəndə yer kürəsini nəzərdə tutmaq lazımdır.

Göründüyü kimi, dünya xəyallarda olan sirli mövcudluq olub, yer kürəsindəki hər şeydir. Bu dünyaya hər bir fərdin, hətta kiçik olsa belə "iç" dünyası da daxildir. Bu isə o deməkdir ki, dünya böyük dünya ilə kiçik dünyaların cəmindən ibarətdir, özü də böyük türk alimi, filosof Əbu Turxan demişkən, əslində böyük dünya kiçik dünyalardan böyük deyil və insan sonsuz imkan dünyasında ancaq bir cığır seçib həmin cığırla getməyə çalışır. Təəssüf ki, o cığırla düzgün getməyi çoxları bacarmır və bu xoşbəxtlik onlara qismət olmur. O yolu yaxşı gedə bilənlər bu dünyada bəxtəvər olduğu kimi o biri dünyada da bəxtəvər olurlar. O yanda bəxtəvər olmaq isə bu dünyadakından çox çətinidir. Çünki, orada hər kəs öz əməllərinə görə cavab verir. Bu dünyada isə qolundan tutanlar olur [4, s.200].

Onu da qeyd etmək ki, bu dünyada bəxtəvər olmaq hələ qəhrəmanlıq deyil. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, bəxtəvərliyin və həm də böyüklüyün ölçü vahidini müəyyən etmək bir qədər çətin və həm də qəlizdir. "Orada hər kəs öz əməllərinə görə cavab verir" fikriylə bağlı ulularımız demişlər: "Cəhənnəmdə yelpik olmur/olmaz" yaxud "Hər yerin öz qanunları var". Bu deyimin rusca qarşılığı belədir: "В аду нет вентиляторов". İngiliscə qarşılığı isə belədir: "There are no fans in hell" [4, s. 200-201].

Bəzi mənbələrdə "dünya" sözünün "əsəbiləşərkən şirniyyat yeyən xanım" mənasını daşdığını da görürük. Görünür ona görə deyirlər ki, dünya həm şəkərdi, həm də ki zəhər. Yeri gəlmişkən, dünyaya, ən böyük aləmə ərəblər "aləmi-əkbər", varlıq aləminə "aləmi-imkan", puç aləmə, müvəqqəti dünyaya "aləmi-fani", real dünyaya, gerçək aləmə "aləmi-xak", dünyaya, kainata "aləmi-surət" də deyirlər. Beləliklə, nəticə çıxarmaq olar ki, çoxlarımızın eyni şey kimi düşündüyümüz "dünya" ilə "kainat" məfhumları bir-birindən tam fərqli olan anlayışlardır, başqa sözlə, kainata dünyanın, dünyaya isə kainatın sinonimi kimi baxmaq doğru deyil. Amma dünyaya cahanın, aləmin sinonimi kimi baxmaq və riyazi olaraq dünyanı kainatın alt çoxluğu kimi qəbul etmək olar. Onu da qeyd etmək ki, yunan sözü olan "sinonim" müxtəlif cür tələffüz olunan

və yazılan, ancaq eyni və ya oxşar mənalara kəsb edən, eləcə də eyni nitq hissəsinə aid olan sözlərə deyilir.

Göründüyü kimi, mənbələrdə kainatla dünya haqqında fikirlər bir-birindən tamamilə fərqlidir. Özü də bu fikirlər kifayət qədər ciddi mənbələrə istinad edilir. Amma güman edirik ki, bu fikirlər nə qədər ciddi mənbələrə əsaslansa da biz onu mütləq həqiqət kimi qəbul etməyə məcbur deyilik. Bəs bunun səbəbi nədir? Bu yerdə istər-istəməz türk xalqının böyük oğlu Mustafa Kamal Atatürkün aşağıdakı kəlamını xatırlatmaq lazım gəlir. Mustafa Kamal Atatür yazırdı: "Heç bir hökmü öz bilik və inancınıza varmadan filan avropalı söyləmiş deyə həmə mənimsəməyin. Onların hələ də biz türklər üçün, dinimiz üçün və tariximiz üzərindəki hökmləri çox kərə yanlış əsaslara dayanmaqdadır".

Fikrimizcə, hər şey aydındır. Bir daha qeyd edirik ki, hər hansı bir fikri ərəb, fars, ingilis və ya türk demişsə biz bunu həmə qəbul etməməli, əksinə onu araşdırıb həqiqəti ortalığa qoymaq gərəkdir. Qeyd edək ki, insan üçün iki dünya var: birincidə insan o dünyanın içində yaşayır, ikinci dünyanı isə insan öz içində, yəni öz dünyasında yaradır. Bunlardan ikincisi insana doğma, birincisi isə yaddır. İkinci dünya keçmiş və keçilmiş, yaşamış və yaşanmış, olan və olmayan, olacaq və olmayacaq həqiqətlər dünyasıdır [11, s.13]. Birinci dünya isə etibarsız, vəfasız, yalançı, zalım, nankor dünyadır. Bu dünyanın etibarsızlığı, vəfasızlığı, yalançılığı, zalımlığı, nankorluğu ilə bacarmayan insanlar isə bu dünyaya sığmayan insanlardır. Məsələn, böyük Azərbaycan şairi Seyid İmadəddin Nəsimi kimi. Dünyəvi şairimiz "Məndə sığar iki cahan, mən bu cahanə sığmazam" qəzəlində yazır:

Məndə sığar iki cahan, mən bu cahanə sığmazam,

Gövhəri-laməkan mənəm, kövnü məkanə sığmazam.

Birinci misranın açması odur ki, mənim iç dünyama həm maddi, həm də mənəvi "aləm", yəni hər iki aləm, cahan sığar, mən isə bu cahana, yəni aləmə, dünyaya sığmaram, başqa sözlə mən yer üzünə sığmaram. İkinci misrada isə şair demək istəyir ki, mən məkanı, yeri olmayan qiymətli daşam, inci yəm, gövhərəm (gövhər fars sözüdür, mənası *qiymətli daş*, *cəvahir deməkdir*) və mən "kövnü məkanə" yəni, bu varlığa, bu məkana, bu aləmə, bu yer üzünə sığmaram.

Onu da qeyd edək ki, dünyaya sığmayan kəsləri adətən iki qrupa bölürlər. Birinci, heç nə bilməyən, nadan, bixəbər olanlardır ki, onlar dünyadan heç nə anlamırlar və ya anlaya bilmirlər. Belələri üçün dünyanın heç bir mənası yoxdur. Belələri nə üçün yaşadıklarını, nə istədiklərini dərk eləmirlər. Beləcə qumsallıqdan səssiz-səmirsiz ötüb keçən çaylar kimi səssizcə axıb gedirlər. İkinci qrupa aid olanlar isə dünyada həqiqət axtaranlardır. Və belələri dünyanı yaxşı dərk edir, başa düşür və eyni zamanda bu dünyada həqiqət, düzlük axtarırlar. Lakin axtarıqlarını yerdə tapa bilmədikləri üçün məcbur olub

göylərə üz tuturlar. "Dünyaya sığmır" el deyiminin də mənası budur. Böyük şairimiz Seyid İmadəddin Nəsimi ona görə bu dünyaya sığmırdı.

Dünyaya sığmayan şairlərdən bir də böyük şairimiz Hüseyn Cavidir. İstiqlal şairi kimi tanıdığımız Hüseyn Cavidə də göylər şairi deyirlər [5, s. 22].

Bu yerdə bir məqama da toxunmaq istədik. Məsələ burasındadır ki, mümkün olmayanı mümkün edən adamlara da göylər adamı deyilir. Məsələn, böyük yazıçımız Mir Cəlal Paşayevin yazılarında elə təsvirlərə rast gəlirik ki, bəzən adam düşünür ki, axı bu cür yazıları necə yazmaq olar. Bu təsvirlərdən birinə diqqət edək: "Dərə nə dərə! Elə bil böyük dənizləri dolduran çayların hamısı buradan axıb ötmüşdü. Çılpaq, uca, müdhiş qayalar tərtəmiz, bomboz. Fikir edirsən ki, bədəni çölə çıxmış yerdir. Dərənin tərkindən, göz işləyən yerdən parıltı gəlir, ancaq su görünmür. Sarıköynəklər, qaranquşlar qayalar arasında oynayırlar, kollar arasında itirlər". Etiraf edək ki, hər biri orijinal rəsm əsərlərini xatırladan bu duyğuları vərəqlərə köçürmək heç cür yer adamına aid ola bilməz. Amma bunu Mir Cəlal müəllim bacarıb. Səbəbi odur ki, o, yer adamı deyil. Bu səbəbə ona "Allah adamı" və ya "Göylər adamı" deyirlər. Onu da qeyd edək ki, yaxşı əsərləri, şeirləri Allah yazdırır [3, s.125].

Dünya haqqında atalar sözlərimiz çoxdur. Məsələn, "Dünya bir bağıdır, hər gələn bir ağac əkib gedər", "Dünya Allahındır", "Dünya sənin, dünya mənim, dünya heç kəsin", "Nə ucu var, nə bucağı", "Dünyaya sığmır", "Dünya başına fırlanır", "Dünya başına dardır", "Dünya gör-götür dünyasıdır", "Görünəndən görünməyən çoxdur", "Dünya bir nərdivandır, biri çıxar, biri düşər" və s. Sonuncu el deyiminin başqa variantları da var: Bu dünya bir pilləkəndir - kimləri qaldırır, kimlərisə endirir//Bu dünyanın həm enişi, həm də yoxuşu var və s. Bu məsələnin rusca və ingiliscə ekvivalentləri isə aşağıdakı kimidir: Мир это есть лестница, по которой одни поднимаются, а другие спускаются (The) world is a staircase: some are going up, some are coming down]. Bu deyimlərin fəlsəfəsi isə odur ki, dünyanın nə əvvəli var, nə də ki sonu. Başqa sözlə, dünya daim hərəkətdə və inkişafdadır, biri doğulursa, o birisi də dünyanı tərk edir, və ya biri pilləkənlə qalxır, o birisi isə pilləkənlə düşür. Hərçəndi pilləkənlə qalxıb, orada əbədi məskən salanlar da az deyil. Dünya daimi olmadığı kimi, həm də heç kimin deyil, yəni dünya sonsuzdur.

Bu barədə ana kitabımız "Kitabi Dədə Qorqud"-da çox gözəl yazılıb: Gəlimli-gedimli dünya! Son ucu ölümlü dünya! Bəzən deyirik ki, dünyanın sonu çatıb və ya dünyanın sonuna bir şey qalmayıb. Əslində bu fikir yuxarıda qeyd olunduğu kimi, "dünya sonsuzdur və onun nə əvvəli məlumdur, nə də ki sonu" anlamına gəlir. XIX əsr Azərbaycan şairi Mirzə Mehdi Şükühinin bir qəzəlində yazdıqları isə əsl həqiqətdir:

Gələn birdir, gedən birdir, qalan bir,
Gələn qalmaz, gedən gəlməz, əcəb sirr.

Bir əvvəl var, bir axır var deyillər,
Bu bir sözdür, nə əvvəl var, nə axır.

Beləliklə, bu məqalədə milli-mənəvi köklərimizi və mentalitetimizi özündə əks etdirən və bir çox atalar sözləri və məsəllərin müasir düşüncə prizmasından nə qədər maraqlı və düşündürücü olduğunun şahidi oluruq. Bu isə o deməkdir ki, dünya mövzusu hər zaman olduğu kimi, bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır və tədqiqata ehtiyacı var. Ümumiyyətlə, hər bir deyilən sözün gözə görünməyən fəlsəfəsi haqqında fikir söyləmək və araşdırmaq fikrimizcə maraqlıdır. Bir də ki, bu araşdırmaları biz aparmasaq, tədqiq etməsək kim tədqiq edəcək ki?...

Ədəbiyyat

1. Kamil Vəli Nərimanoğlu. Özümüz və sözümüz. Bakı: 2005
2. *Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti. II cildə. I cild. Bakı: "Şərq-Qərb", 2005. 416 s.*
3. Məmmədov X, Rüstəmli R. Dəyişən dünya müstəvisində dəyişməyən Mir Cəlal fenomeni yaradıcılığında yazıçı, alim və pedaqoq zirvəsi". ADPU-nun "Tarix, insan və cəmiyyət" elmi-nəzəri və elmi-metodik jurnalı. Bakı: 2024. 3 (44). s.119-126.
4. Məmmədov X. Dünya ilə bağlı paremioloji vahidlərin müqayisəli tipologiyası. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, "Filologiya məsələləri", Bakı: "Elm və təhsil", 2022. №3. s 200-208.
5. Mustafayev Q, Məmmədov A. Atalar sözü - xalqın gözü. Bakı: "Təknur", 2008. 304 s.
6. Memmedov Kh. New Models of Azerbaijani, Turkish and English Proverbs. Revista de etnografie și folclor / Journal of ethnography and folklore. Bucharest 1-2/2023. p.21-35.
7. The 16th -17th Centuries "Oghuzname" and the Semantic Analysis of its Paremiological Units. Revista de etnografie și folclor / Journal of ethnography and folklore. Bucharest 1-2/2025. p.61-70.